

10. Hafta

Faydacılık: John Stuart Mill¹

John Stuart Mill (1806-1873), babası James Mill ve babasının yakın arkadaşı Jeremy Bentham'ın geliştirdiği faydacılık felsefesi doğrultusunda bir eğitim almıştır. 12 yaşına gelinceye değin Yunanca ve Latince öğrenmiş olan Mill, ayrıca bu süreçte mantık ve ekonomi öğrenimi de görmüştür. 1830'lara değin babasının ve Jeremy Bentham'ın görüşlerinin etkisinde kalan Mill, o güne değin var olan liberalizm anlayışında var olduğunu hissettiği zayıflığı içermeyen bir liberalizm anlayışı formüle etmeye çalışmıştır (Skirbekk ve Gilje, 2001: 342). Burada onun dikkat çekici olan bir yönü, Victoria dönemi İngiltere'sinde var olduğunu düşündüğü ahlaki konformizme karşı çıkıp bireyselliğin taleplerini savunurken, çoğu toplumsal soruna da ilgi göstermesi, hatta zamanındaki kitlesel hareketlere engel olmaktan çok, onları olgunlaştırma arayışında olmasıdır (Gray, 2001: 199). Ayrıca Mill'in *Mantık Dizgesi (1843)* ve *Siyasal İktisadın İlkeleri (1848)* kitapları henüz o elli yaşındayken köklü üniversitelerde ders kitabı haline getirilmiş, 1859 tarihli *Özgürlük Üzerine*'si ise pek çok okuyucuya esin, pek çoklarına da tedirginlik kaynağı olmuştur (Ryan, 1994: 135).

John Stuart Mill'in ahlak ve siyaset felsefesine ilişkin görüşlerini ele almadan önce onun insan doğasına ve ona uygun yaşam biçimine ilişkin düşüncelerini inceleyerek başlamanın uygun olacağını düşünüyorum. Onun, *Özgürlük Üzerine* (1978 [1859]) adlı eserinde ortaya koyduğu şekliyle, mutluluk ya da esenlik, her bireyin yaşamındaki temel çıkarını oluşturur. Bu anlamda mutluluk, bireyin yapıp ettiği her şeyi uğruna yaptığı şeydir. Ancak bu yeterli bir tanım değildir. Mutluluk tam olarak nelerden oluşmaktadır? Mutluluğun unsurları nelerdir? Bu doğrultudaki soruları

¹ John Stuart Mill üzerine bu anlatım kısmen *Toleration: The Liberal Virtue*, Lanham, Md.: Lexington Books, 2010, başlıklı eserimin ilgili bölümünün Türkçeye çevrilip uyarlanması ile elde edilmiştir. Metnin kullanımına izin veren yayınevine teşekkürlerimi sunarım.

yanıtlamanın başlangıç noktası ise Mill'in insan doğası üzerine görüşlerinin incelenmesi olmalıdır. Zira mutluluk, eğer insan doğası diye bir şey varsa, onun temel özellikleriyle uyumlu bir yaşamın sonucu olmalıdır. Dolayısıyla da bir sonraki soru, insanoğlunun ahlaki doğasının Mill için ne olduğu ve her insanın doğasına uygun olan tek tip bir iyi yaşam biçiminin var olup olmayacağıdır.

Mill, insan doğasının bir model doğrultusunda inşa edilmiş ve belirlenmiş kurallar çerçevesinde çalışan bir makine olmayıp, ona yaşam kazandıran içsel gücünün eğilimi doğrultusunda dört bir yana serpilmesi ve gelişmesi gerekli olan bir ağaç olduğunu söyler (Mill, 1978: 56-57). Buna göre insan doğasının başlıca özelliği gereği her birey sahip olduğu potansiyel bağlamında benzersizdir. İnsan doğası dışsal bir şekilde belirlenmiş değildir. Bu yüzden de John Gray'in belirttiği gibi, Mill'e göre, "insan doğası temel olarak belirsiz olup sonsuz çokluktaki farklı doğrultularda gelişime açıktır" (Gray, 1996: 85). Dahası bireyin içsel eğilimleri dışsal bir biçimde tespit edilemez. En bilge insan dahi bir başka bireyin sahip olduğu potansiyelleri göremez ve bu insan için en iyi yaşam biçimini tayin edemez. Bu ancak bireyin kendisinin yapabileceği bir şeydir: "Eğer birey belli bir oranda sağduyuya ve deneyime sahipse, yaşamını düzenlemesinde en iyisi kendi yolu olacaktır; bu onun başlı başına en iyi olmasından ziyade, bizzat bireyin kendi yolu olduğu için böyledir" (Mill, 1978: 64).

Bu anlamıyla söz konusu olan bir kendi kendini keşif sürecidir. Burada birey, kendi benzersiz yeteneklerini keşfetmekte ve kendine uygun bir yaşamı gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Mill'in bu doğrultudaki görüşleri, kendisini Aristoteles'in düşüncesine yaklaştırmaktadır. İnsanoğlunun kendi doğasını mükemmelleştirme doğrultusunda bir *ereği* vardır. Ancak Aristoteles'ten farklı olarak Mill, iyi yaşamın birden çok olduğuna inanmaktadır (Gray, 1996: 73). İnsanlar,

yaşamlarını değişik biçimlerde sürekli olarak dönüştürebilmelerine izin veren bir doğaya sahiptirler:

Mill'in insan doğası görüşünün, tamamı özdeş bir kalıbın tekrarı şeklindeki bir kavramsallaştırmaya değil ancak onun daimi tamamlanmamışlık, öz-dönüşüm ve yeniliğe tabi insan yaşamları algısına dayandığı ortaya çıkar (Berlin 1969a: 189)

Eğer insan doğası kendi benzersiz eğilimleri ile uyum içinde büyümeye ihtiyacı olan bir ağaç ise, tüm bireyler için geçerli olacak hazır bir planın olması mümkün değildir. Teorik bir ifadeyle dile getirilecek olursa, var olan tüm bireylerin sayısı kadar farklı yaşam tarzı vardır. Bu çerçevede de Mill'in ifadesiyle, “. . . farklı kişiler kendi ruhsal gelişimleri için farklı koşullara gereksinim duyarlar ve farklı türdeki bitkilerin aynı fizik, atmosfer ve iklim şartları altında yaşamaları ne denli mümkünse, insanların aynı ahlaki ortamda var oluşları da o denli mümkündür” (Mill, 1978: 64-65).

Mill için kişi kendi benzersiz kapasitesini geliştiremediği ve doğasını gerçekleştirmediği müddetçe mutluluğa erişemez. Bir kişinin kendi kendini geliştirmesi ile elde edeceği şey “bireysellik”tir. Bu, Mill'e göre mutlu bir yaşam için vazgeçilmez niteliktedir:

Kendi bireyselliğinin gelişmesi oranında, her birey kendisi için ve böylece başkaları için daha değerli hale gelir. Kendi varoluşu hakkında daha büyük boyutta bir yaşamsal doygunluk söz konusudur ve birimlerde daha fazla yaşam olduğunda onların bir araya gelmesiyle oluşan kitlede de daha fazla yaşam olacaktır (Mill, 1978: 60).

Kişi, kendi içsel sesini, arzularını ve anlayışını dinlediğinde bireyselliğini kazanmaktadır. Eğer bir kişi içinde yaşadığı toplumun geleneklerini basitçe kabul ederek kendi yaşamını belirlerse, bu durumda onun bireyselliğe sahip olmasından söz edilemez. Nicholas Capaldi'nin belirttiği üzere “Mill'e göre insan doğası

hakkındaki temel doğru, her bireyin kendi yaşamı için sorumluluk üstlendiği ölçüde mutlu bir yaşam sürebileceğidir” (Capaldi, 2004: 268).

Arzuları ve dürtüleri kendisine ait olan, --kendi kültürü tarafından geliştirilmiş ve değiştirilmiş kendi doğasının ifadesi olan—bir kimsenin karaktere sahip olduğu söylenir. Arzu ve dürtüleri kendisinin olmayan birinin karakteri de yoktur ve bir buhar makinesinin karakteri ne derecede varsa, onunki de o kadardır (Mill, 1978: 57).

Karakterin şekillenmesi, diğer bir deyişle bireyselliğin kazanılması sürecinde bireyler farklı yaşam tarzları arasında tercihlerde bulunurlar. Gerçekte Mill için insanoğlunun ayırt edici özelliği ne akla sahip olması ne de aletler yapabilmesidir. Bu noktada farklılığı yaratan tercih yapma yetisi (Berlin, 1969a: 178); tasarlanmış seçim yapabilme gücüne sahip olmasıdır (Gray, 1996: 85). Kendi ifadesiyle “insanların algılama, muhakeme, ayırım yapma zihinsel aktivite ve hatta ahlaki özellikleri ancak tercihler yapılırken kullanılır” (Mill, 1978: 56).

Bu noktada kuşkusuz her bir tercihin eşit derecede önem taşıdığından söz edilemez. Bunlardan bazıları oldukça önemsizken bazıları ise hayati konulardadır. Ayrıca hangi yolun bizi bütünüyle tatmin edeceğinin yanıtı net değildir. Diğer bir ifadeyle insanın benzersiz doğasına uygun olan tercihin ne olduğu açık değildir. Bu noktada insanlar yanılabilir oldukları için yanlış tercihler de yapabilirler. Yaşamsal konularda seçim serbestliğine sahip olmak bu nedenle beraberinde önemli riskleri de taşır. Tam da bu yüzden böylesi istenmedik durumların önüne geçilmesi için insanlara yaşamsal deneyimler kazanma özgürlüğü tanınmalıdır. Bir başka ifadeyle, kişiler yaşam planlarını gözden geçirebilmeli ve gerekirse onları değiştirebilmelidirler. Mill'in sözleriyle ifade edilecek olursa:

İnsanoğlu kusurlu olduğu sürece farklı görüşlerin olmasının faydalı olması gibi farklı yaşam deneyiminin olması; başkalarına zarar vermediği sürece karakter farklarına serbest alan tanınması; ve her kim onları denemeyi uygun görürse,

farklı yaşam biçimlerinin değerinin pratik olarak ispatlanması da faydalıdır. Kısaca, esas olarak başkalarını ilgilendirmeyen konularda bireysellik kendisini öne çıkarmalıdır (Mill, 1978, 54).

...

Her bir kişinin doğasına hakkaniyetli bir şans tanımak için, farklı kimselerin farklı yaşamlar sürmelerine müsaade edilmelidir (Mill 1978: 61).

İşte bu özerkliktir. Mill doğrudan bu sözcüğü kullanmasa da bireyselliğin kazanılması için seçme özgürlüğü, çağdaş siyaset teorisinin terminolojisinde özerklik kavramına karşılık gelmektedir. Mill için bu, insanoğlunu diğer yaratıklardan ayıran şeydir. İnsanlar rasyonel olarak kendi kendilerini yönlendirirler ve özerktirler. Eğer bizler başkalarını taklit ediyor olsaydık; kavrayış, ayırt etme, öngörme ve hayal kurma gibi başka yeteneklere de ihtiyaç duymazdık.

İnsanlar, özerk bir yaşam sürmelerini mümkün kılacak bir biçimde böylesi yetilerle donanmışlarsa da, onları kullanmamaları halinde bu yetiler köreleceklerdir. Bunların insanlarca çalıştırılması ve yaşam deneyleri yaparken kullanılması gerekir.

Geleneklere uygun olsun diye bir şey yapan kişi tercih yapmış olmaz. Bu şekilde ne ayırt etme pratiği doğrultusunda ne de en iyiyi arzulamasında herhangi bir kazanımı olacaktır. Tıpkı beden, kas gücünün ancak kullanıldığında gelişim göstermesi gibi mental ve ahlaki melekelerinin gelişimi de kullanılmalarıyla mümkündür.

...

Kendisi için kendi planını seçen kişi tüm yeteneklerini de kullanır. Görmek için gözlem yapmalı, tahminlerde bulunmak için akıl yürütme ve muhakemeye başvurmalı, karar verme için gerekli malzemeyi temin etmeye çaba göstermeli, karar almak için ayırt etmeli ve bir karar aldığı anda bu tasarlanmış tercihe sadık kalmada dayanıklı ve kendi kendisini kontrol ediyor olmalıdır (Mill, 1978: 56).

Mill için özerklik, aynı zamanda genel olarak iyi yaşamın farklı yollarının yegâne özelliğidir. İçeriğinden bağımsız olarak kendi kendine seçilen tüm yaşamlar özerkliğe dayanmaktadır. Bu anlamda özerklik bir araç değil, kendisi bir amaçtır. Bu

yalnızca bir yaşam türünü ortaya koymada değil, mutlu bir yaşamın kurucu bir parçası olarak ön plandadır. John Gray'in yorumladığı biçimiyle Mill, tercih yapmayı bizatihi mutluluğun gerekli bir ögesi olarak görmektedir (Gray, 1996: 73). Mill'in felsefesinin bu yönü onu bir "ahlaki liberal" yapmaktadır. Bu türden bir liberal için bir toplumun üyelerinin yaşamlarını şekillendiren ahlaki ilkeler ile aralarındaki ilişkiyi düzenleyen politik idealler birbirlerinden ayrılamaz. Bu noktada Mill için temel ahlaki değer özerkliktir. Dolayısıyla insanoğlunun ahlaki doğası, onların özerk yaratıklar oluşlarıyla ilişkilidir.

Mill'in ahlaki görüşlerinden siyaset üzerine görüşlerine geçildiğinde ise kendisinin savunduğu başlıca idealin özgürlük (liberty) olduğu görülür. Mill özgürlüğü, yaşamın belli alanlarında birey üzerinde herhangi bir müdahalenin yokluğu anlamında alır. Isaiah Berlin'in kavramsallaştırması çerçevesinde bu "negatif özgürlük"e karşılık gelir (1969b). Mill için özgürlük prensibi, bireyin herhangi bir engellemeden bütünüyle bağımsız olduğu bir alanın sınırları olarak tanımlanır. *Özgürlük Üstüne* isimli kitabında çalışmasının konusunun sivil ya da toplumsal özgürlükler olduğunu söylerken, bunların toplum tarafından birey üzerinde meşru biçimde uygulanan gücün doğası ve sınırlarıyla ilgili olduğunu belirtir (Mill, 1978: 1). Burada amaç, ister fiziki güç kullanımı olsun ister kamuoyunun ahlaki baskısı biçiminde olsun, toplumun bireyin üzerinde uygulayabileceği gücün sınırları ve doğası ile ilgili basit bir ilke geliştirilmeye çalışılmaktadır (Mill, 1978: 9).

Özgürlük Üstüne'de Mill, toplumsal kontrolden bağışık olan insan eylemlerinin ortak özelliklerini keşfetmeyi amaçlar. Bu özellik ise söz konusu kontrolden bağışık olan eylemlerin yalnız bireyin kendisi ve onun gönüllü ilişkileri ile ilgili olmasıdır. Bu, "zarar prensibi" olarak adlandırılabilir. Bu bağlamda bir bireyin eylemlerine müdahalede bulunulmasının yegâne meşru nedeni onun diğer bireylere zarar

vermesini önlemektir (Mill, 1978: 9). Bireyin eylemleri herhangi bir şekilde başkalarına zarar vermediği müddetçe söz konusu birey özgür bırakılmalı, hoş görülmelidir.

Bu bakımdan tüm bireyler, yalnızca “kendilerini etkileyen/ilgilendiren” tüm eylemlere özgürce girişebildikleri ve başkasının özgür, gönüllü ve bilinçli bir kabulü ile onları da etkileyebilme yönünde hareket edebildikleri bir alan üzerinde hak sahibidir. Bu, insan özgürlüğünün makul sınırlarıdır (Mill, 1978: 11). Söz konusu alanın içerdiği ilk özgürlükler, bireyin kendi içselliği ile ilgili olanlardır; en kapsamlı biçimiyle vicdan özgürlüğü ve pratik, spekülatif, bilimsel, ahlaki ve dinsel gerekçelerle sınırlandırılmayacak olan düşünce ve hissetme özgürlüğüdür. Her ne kadar kişinin görüşlerini ifade etmesi ve yaygınlaştırılması başkalarını da etkiliyorsa da Mill bu doğrultudaki özgürlüğü de aynı kategoride değerlendirir. Keza mantıki açıdan Mill düşünce özgürlüğü ile düşüncenin ifade edilmesi özgürlüğünün birbirlerinden ayıramayacakları fikrindedir (Mill, 1978: 11-12). İkinci olarak bu alan zevk ve yönelim özgürlüklerini ve başkalarına zarar vermediği müddetçe, kendi karakterimizle uyumlu şekilde kendi yaşamımızı biçimlendirme özgürlüğünü içerir. Üçüncü olarak ise ilişki kurma/bir araya gelme özgürlüğü gelmektedir. Bu son özgürlük yaşamlarımızı dilediğimizce şekillendirme özgürlüğünün mantıksal bir uzantısıdır. Keza insan türü çok çeşitli gerekçelerle diğer insanlarla, çeşitli tipte ilişki içindedir. Ve buradaki birliktelikler başkalarına zarar verme amacı taşımadığı müddetçe, insanlar bir araya gelmekte özgürdürler (Mill, 1978: 11-12).

Mill düşünce ve ifade özgürlüklerini, *Özgürlük Üstüne* kitabının ikinci bölümünde tartışır. Burada ilgili özgürlüklerin savunusunu dört alan üzerinden yapar. İlki uyarınca, bizler kendi fikirlerimizin doğruluğundan emin olamayacağımız için bir fikri susturduğumuzda gerçeği keşfetme şansı yitirebilecektir. Aynı zamanda bir fikri susturmak kendimizin yanılmazlığını varsaymaktır. İkinci olarak susturulan fikir,

gerçeğin bir parçası olabilir. Her bir görüş gerçeğin bir yönünü ifade etmektedir ve farklı görüşlerin çatışması tüm gerçeğin keşfedilmesi ihtimalini doğurur. Üçüncü olarak, öne sürdüğümüz görüş, doğrunun bir parçası olmanın ötesinde gerçeğin bütünü de olabilir. Buna rağmen Mill, yine de farklı fikirlerin susturulmaması gerektiğini söyler. Çünkü hâkim bir görüşe karşı herhangi bir karşıtlık olmadığında, bu belli açılardan zararlar da getirecektir. Keza bu yönüyle birçok görüşün, rasyonel kısımlarının gereği gibi idrak edilememesi söz konusu olabilir. Dördüncü olarak da herhangi bir tartışmanın olmayışı nedeniyle öne sürülmüş görüş bir dogma halini alacak ve bireylerin eylemlerini etkilemedeki güç ve canlılığını yitirecektir. Dahası bu; içten gelen yeni fikirlerin gelişimine de engel olacaktır (Mill, 1978: 50).

Mill, geliştirdiği özgürlük prensibine dair iki temel itiraz öngörür. Bunlardan ilki “kendine ilişkin eylemler” olarak adlandırılan türün etkisine ilişkin olup; bir eylemin nasıl olup da sadece kişinin kendisine etki yapacağını ve diğer insanlar ya da insan grupları üzerinde fiili ya da potansiyel olarak etkisiz kalacağını sorgular. İnsanlar yalnız değildirler, geniş bir bütünün parçalarıdır ve bir bireyin başkalarının çıkarlarına dokunmaksızın faaliyet göstermesi olası değildir. İkinci itiraz ise “paternalist” olarak adlandırılabilir ve kişinin kendine zarar vermesi ile ilgilidir. Kişinin kendine ilişkin eylemleri ile başkalarına ilişkin eylemleri arasında bir ayırım yapıldığında Mill’e dair eleştiriler bağlamında toplumun bazı örneklerde kişilerin kendilerine zarar vermesini önlemeye mecbur olduğu öne sürülebilecektir.

Mill de “zarar prensibi”nin birinci türdeki itirazlarla zayıflatıldığını, kişinin kendisine ilişkin herhangi bir eyleminin başkaları üzerinde de etkisi olabileceğini kabul eder. Dolayısıyla bu savın içeriğinin netleştirilmesi gerekir. Önerdiği çözüm ise zararın kendi içinde iki türünün ayırt edilmesidir. Bunların bir türü toplum tarafından hoş görülecek, diğer türü ise bastırılacaktır. Bu anlamda toplum, bireyin özgürlüğünü

diğer bireylere karşı yükümlülüklerinin ihlalini önleme doğrultusunda meşru biçimde kısıtlayabilir. Burada bir kişinin yükümlülük sahibi olmasının anlamı diğer başka kişilerin o kişice saygı duyulması gereken hakları olması ile ilgilidir. Dolayısıyla bu yeni kriter uyarınca toplumun bizi kendilerine karşı koruyacağı zararlar, bizim haklarımızı ihlal eden zararlardır.

Mill'e dönük paternalist itiraza bakıldığında ise soru "bireyin kendine ilişkin eyleminin kendisine zarar vermesi durumunda toplumun meşru biçimde müdahale edip edemeyeceğine" ilişkindir. Mill burada "şartlı bir hayır" yanıtı verir. Genel olarak insanlar başkalarına zarar vermedikleri sürece yaşamlarını nasıl isterlerse öyle sürdürmede serbesttirler. Ayrıca Mill için bireyler kendi zihin ve bedenleri üzerinde de egemenlik sahibidirler. Ne fiziksel ne de ahlaki bir iyilik anlayışı bireyin bu egemenliğine karışmaya yeterli bir gerekçe olamaz (Mill, 1978: 9).

Anımsanacağı üzere Mill için mutluluğa giden yol kişinin kendi kendine seçeceği bir yaşamdan geçmektedir. Eğer bireyin amacı mutluluk ve esenlikse, buna onun üzerine bir iyi yaşam anlayışının dayatılması ile ulaşılamaz. Mill burada bireyin tercih ettiği yaşamın mutlak olarak en iyi yaşam olacağını kastetmez. Burada söz konusu olan, bahsedilen birey örneğinden hareketle onun kendi tecrübesine bağlı en iyi yaşam olmasıdır (Mill, 1978: 64). Başkalarının güç kullanmaksızın bir kişiyi, kendi yaşam biçimlerinin en iyi ve en bilge yaşam olduğu doğrultusunda razı etmeye çalışması da olasıdır. Ancak bireyin kendi tercihiyle ısrarı toleransla karşılanmalıdır. Üstelik bir bireye verilebilecek en büyük zarar, tercihleri doğrultusunda bir yaşam sürdürme olanağının yani özerk bir yaşamın engellenmesidir. Bu yönden bakıldığında paternalizm bireyin özerkliğini ve iyi bir yaşam olasılığını ortadan kaldıracak bir aykırılıktır (Capaldi, 2004: 277). Rapaport'un altını çizdiği üzere Mill'in insan mutluluğu kavramsallaştırması güvenliğe düşük bir değer atfeder. Özerkliğin

gerçekleştirilmesindeki kaçınılmaz riskler, maymunvari bir otomatizmin güvencelerine nazaran çok daha fazla katlanılabildir (Rapaport, 1978: xix).

Ancak bu genel kuralın sahip olduğu özel bir şart vardır. O da bir kişinin kendi özerkliğinden vazgeçememesidir. Bu olgunun uç örneği kişinin kendisini köle olarak satmasıdır. Bu eylemin gönüllü ve bilinçli bir şekilde oluşu, onun kişinin kendisini ilgilendiren bir eylem olduğu şeklinde bir düşünce doğurabilecekse de netice olarak kişinin özerkliğini sona erdirmektedir. Diğer yandan özgürlük prensibinin amacı bireyin özerkliğinin korunmasıdır. Bu yönüyle söz konusu ilke aracı olduğu koruma işlevini bizatihi ortadan kaldırmaya dönük olamaz. Dolayısıyla da toplum bir kişinin kendi özerkliğini ortadan kaldırmaya dönük kararını hoş göremez.

Bu noktada özgürlük ilkesiyle (liberty) özerklik olarak özgürlüğün (freedom as autonomy) ilişkisi ayırt edilebilir görünmektedir. Mill için özerklik olarak özgürlük insanoğlunun ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır. Bu yaşamlarımız hakkında kendi tercihlerimizi yapma yetisidir. Aynı zamanda bireyselliğin kazanımı ve kendi gelişimimizde de merkezi bir konumdadır. Potansiyellerini geliştiremeyen kişi birey olamayacak, dolayısıyla mutluluktan da mahrum kalacaktır. Birey, kişisel gelişim sürecinde yaşama dair deneyimler elde etmeye ihtiyaç duyarken bu ihtiyaç da karar almayı gerektirir. Lakin bireyin bu noktada ihtiyacını duyduğu bir serbest alandır ki özgürlük de tam bu noktada devreye girer. Berlin'in sözleriyle:

Mill, zor kullanma hakkının katı biçimde sınırlandırılması anlamında özgürlüğe inanır. Çünkü o, kendisinin dokunulmaz saydığı – ya da öyle olmasını umduğu – belli bir yaşam alanı içinde, başkalarının müdahalesinden bağımsız olması imkanı sağlanmadığı takdirde kişinin gelişip ilerleyemeyeceğini ve insanlığına tam olarak kavuşamayacağını düşünür (Berlin, 1969a: 190).

Bu yönüyle Mill için negatif anlamda özgürlük (liberty) bir araçken özerklik olarak özgürlük (freedom) bir sonuçtur. Müdahalesizlik olarak özgürlük veya negatif özgürlük (liberty) meşruiyetini de özerklik olarak özgürlüğe olan desteğinden almaktadır (Capaldi, 2004: 277). Bu ise faydacı bir argüman olarak ortaya çıkar. Özgürlük bireye sağladığı fayda çerçevesinde önemlidir. Müdahalesizlik anlamında özgürlük ilkesine bağlı olarak belli bir dokunulmazlık alanında bireyin yaşamına dair deneyleri hoş görülür. Özerklik de belli bir alan içinde müdahalesizlik olarak özgürlük ile yaratılabilir ve birey için mutluluğun vazgeçilmez bir unsuru olduğundan merkezi konumdadır. Bu nedenle özgürlük bireysel mutluluğa özerklik yoluyla katkıda bulunmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda fayda da mutluluktur.

Bu noktada Mill'in ahlak felsefesinin faydacılığa dayandığını ifade etmeliyiz. Mill bu hususu, "faydayı ahlaki meselelerde nihai karar verici olarak kabul ediyorum" diyerek ifade eder (Mill, 1978: 10). Bir ahlak felsefesi olarak faydacılık, Mill'in babası James Mill ve onun yakın arkadaşı Jeremy Bentham tarafından geliştirilmiştir. Klasik ifadesiyle faydacılık, bir eylemin ahlaken kabul edilebilir olup olmadığının o eylemin sonuçlarına bakılarak belirlenebileceğini ileri sürer. Bu yaklaşım "en fazla sayıda kişinin en çok mutluluğu" biçimindeki faydacı sloganda ifadesini bulur. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere faydacılığın temel aldığı fayda mutluluktur. Jeremy Bentham ve James Mill için mutluluk, hazzın varlığı ve acının yokluğu anlamına gelir. Onlar için bu fayda, objektif olarak tespit edilebilip matematiksel bir kesinlikle ölçülebilir. Bu çerçevede eğer bir politika veya bir davranış toplumsal faydayı yani mutluluğu arttırıyorsa, o ahlaken meşrudur.

John Stuart Mill genel olarak bu ahlak felsefesini takip etmekle ve mutluluğun insanları harekete geçiren fayda olduğunu kabul etmekle birlikte, her türden hazzın bireyin mutluluğuna eşit biçimde hizmet ettiği görüşünde değildir. Hatırlanacağı gibi

onun insan mutluluğu anlayışının teleolojik bir boyutu vardır. Buna göre, birey mutluluğa ancak kendi doğasını geliştirerek, bireyselliğini kazanarak ulaşabilirdi. Bu da alternatifler arasından tercihler yaparak, kendisi için en uygun yaşamı belirleyerek yani özerkliğini tecrübe ederek mümkün olmaktadır. Bu çerçevede Mill bazı hazların diğerlerinden daha üstün olduğuna inanır ve hazlar arasında yüksek hazlar ve aşağı hazlar olarak ikili bir ayırım yapar. Mill, hazlar arasındaki bu ayırma dayalı olarak mutluluğun da yüksek ve aşağı formları arasında niteliksel bir ayırım yapar. Ona göre örneğin entelektüel ve estetik hazlar bedensel/fiziksel hazlardan daha üstündür. Bu anlamda, Mill'in faydacılığı, faydanın ve dolayısıyla mutluluğun içeriği hususunda ayırım yapmayan Jeremy Bentham ve James Mill'in klasik faydacılığından farklılık gösterir.

Ahlaki alanda faydacılığı takip eden Mill, siyasal itaatin kökenini bir sosyal sözleşmeye dayandıran Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerden ayırır. Ona göre devletin varlığı ve ona itaat bir sosyal sözleşme ile açıklanamaz. Siyasal otoriteye itaatin temelinde yine fayda vardır. Bireylerin bireyselliklerini gerçekleştirebilecekleri güvenli alan siyasal kurum tarafından tesis edilecektir. Devletin temel fonksiyonu bireylerin özgürlüğünü garanti altına almaktır. Devlet vatandaşların ebeveyni değildir. Siyasal otorite mutluluğa ulaşma yolunda bireylere nasıl bir yaşam sürdürmeleri gerektiğini söyleyemez. Onları belli bir eğitime tabi tutarak erdemli, mutlu bireyler yaratmaya kalkışamaz. Evet, bireyselliğin gerçekleştirilmesinde eğitim çok önemli bir yere sahiptir. Toplum ve onun hizmetkârı olan devlet ebeveynlerden çocuklarını eğitmelerini zorunlu kılabilir ancak bu eğitimin tek tip olarak devlet eliyle verileceği anlamına gelmez.

Mill siyaset kurumunun bir demokrasi olarak örgütlenmesi taraftarıdır. Bireylerin mutluluğa ulaşabilmek için özel hayatlarına ilişkin kararları kendilerinin

almasını yeğleyen Mill'in kolektif hayatı düzenleyen siyasal kuralların yapımı sürecine de bireylerin vatandaşlar olarak katılmalarını istemesi son derece doğaldır. Ancak Mill halkın siyasal kararların oluşturulması sürecine antik Yunan'da olduğu gibi doğrudan katılımı yerine, kendi seçtiği temsilcileri aracılığıyla dolaylı olarak katılmasını uygun görür. Temsili hükümet adını verdiği bu sistemin, vatandaş sayıları on binlerle sınırlı antik dünya polislerinden (site-devletlerinden) farklı olarak milyonlarca vatandaşı bulunan ulus-devletlerde demokrasinin uygulanabilmesi için mucizevî bir yol olduğunu düşünmektedir. Mill'e göre, bu sistem sayesinde halk, iktidarın kendisinden kaynaklanması anlamında efendi pozisyonunu korumakla beraber kendisinden vasıflı hizmetçiler istihdam etmektedir (Holden 2007: 78).

Evet, Mill iktidarın halktan kaynaklandığını kabul etmektedir; ancak bu onun, halkın tüm üyelerinin bu iktidarın oluşturulmasında eşit derecede etkili olması gerektiğine inandığı anlamına gelmemektedir. Eğer toplumsal iktidarı halk adına kullanacak olan hükümeti belirlemede halkın eğitimli eğitimsiz tüm üyelerinin eşit söz sahibi olmasını kabul edecek olursak bu toplumun geleceğinin "cehaletin" kapislerine mahkûm etmemiz anlamına gelecektir. Bu soruna çözüm olarak Mill elitist bir yaklaşımla çoğul oy (plural voting) sistemini önermiştir. Bu sistem eğitimli kişilerin hükümetin belirlenmesi sürecine daha fazla etkide bulunmasına imkan sağlamaktadır (Held 1996: 108-109). Mill bu önerisinin gerisinde yatan düşüncesini *Temsili Yönetim Üzerine Düşünceler*'de (*Considerations on Representative Government*) şu şekilde ortaya koymaktadır:

Yönetilenlerin tamamının yönetimde söz sahibi olması önemlidir . . . Siyasal meselelere katılımdan tamamıyla dışlanmış bir kimse vatandaş değildir . . . Fakat, herkes eşit söz hakkına sahip olmalı mıdır? Bu tamamıyla farklı bir önermedir ve kanımca . . . açıkça yanlıştır . . . Kendisini ilgilendiren hiç bir meselede, işlerinin yönetimini daha az bilgi ve zeka sahibi biri yerine bunlara daha fazla sahip olan birisine bırakmayacak bir kimse yoktur (Aktaran Held 1996: 108-109).

Belirtmeliyiz ki, Mill'in bu fikri liberal gelenek içerisinde hâkim yaklaşım değildir. Nitekim, bir başka liberal düşünür Thomas Paine, *Yönetimin İlk İlkeleri Üzerine Tez (Dissertation on First Principles of Government)* adlı eserinde seçim ve temsile dayalı yönetim ile soya dayalı yönetim arasında ikili bir ayrım yapar. Bunlardan seçim ve temsile dayalı yönetim, halkın haklarına dayanırken, soya dayalı yönetim gaspa dayanmaktadır. Paine'e göre, temsili yönetim halkı oluşturan fertlerin eşit hakları üzerinde yükselir. Buna göre, Paine temsilcilerin seçiminde, eğitilmiş eğitimsiz her bireyin sadece bir oya sahip olması gerektiğini ileri sürer (Plattner 1999: 125).

Mill'in demokrasi anlayışını antik Yunan demokrasısından ayıran bir başka husus da onun demokrasiyi sınırlandırma arzusudur. Siyasal olanın özel olana, kamusal alanın özel alana üstün tutulduğu Atina demokrasisinde vatandaş topluluğunun iradesi önünde doğal veya yapay hiçbir engel olmadığına inanılırdı. Atinalılar ortak iyi için özel iyiyi feda etmeye hazırdılar. Mill siyasal olanın da önemini kabul etmekle birlikte bireyin içinde kendi bireyselliğini gerçekleştirebileceği geniş bir özgürlük alanına, yani özel bir alana, sahip olması gerektiğini savunur. Onun ifade özgürlüğü bağlamında söylediği şu söz manidardır:

Bir tek kişi dışarıda kalacak şekilde tüm insanlık bir düşüncede ve bu tek kişi başka bir düşüncede olsalardı, insanlık bu tek kişiyi susturmak hususunda, eğer gücü olsaydı, bu tek kişinin tüm insanlığı susturmasından daha haklı bir konumda olmazdı (Mill, 1978: 16).

Elizabeth Rapaport (1978: xiv-xv)'un belirttiği üzere Mill, demokrasi hakkındaki görüşlerinde Alexis De Tocqueville'den derin bir şekilde etkilenmiştir. *Amerika'da Demokrasi* adlı eserinde De Tocqueville kültürel olarak homojen ve konformist bir kamunun azınlıklara ve farklı görüş ve yaşam biçimlerine karşı bir aristokrasi veya bir

monarşiden çok daha hoşgörüsüz olabileceği tehlikesine dikkat çekmiştir. Bu uyarıdan etkilenen Mill, “demokrasinin otomatik olarak birey ve azınlık özgürlüğünü garanti etmediği” görüşüne gelmiştir. Toplumsal otoritenin kaynağını çoğunluk iradesine bağlayan demokratik meşruiyet ilkesi, Mill için, insani yaşamın her alanının toplumun kontrolü altına sokulabilmesi riskini doğurmaktadır. Bu tehlike karşısında Mill, demokratik çoğunluğun bireyin başkalarına zarar vermeyen ve sadece kendini ilgilendiren eylemlerinde onu özgür bırakıp müdahale etmemesi gereğini ifade eden zarar ilkesi ile sınırlanmasını savunmuştur. Bu çerçevede Mill, bireyin özgürlüğü ile sınırlanmış bir demokrasi, yani liberal demokrasi taraftarıdır.

Kaynakça

- Berlin, Isaiah. (1969a). “John Stuart Mill and the Ends of Life”. içinde **Four Essays on Liberty**. Oxford: Oxford University Press. pp. 173–206.
- Berlin, Isaiah. (1969b). “Two Concepts of Liberty”. içinde **Four Essays on Liberty**. Oxford: Oxford University Press. pp. 118-172.
- Capaldi, Nicholas. (2004). **John Stuart Mill: A Biography**. West Nyack, NY, USA: Cambridge University Press.
- Gray, John. (1996). **Mill on Liberty: A Defence**. London and New York: Routledge.
- Gray, John. (2001). “John Stuart Mill: Liberalizmin Krizi”. içinde **Siyasal Düşüncenin Temelleri**. İstanbul: Alfa Yayınları. s. 199-213.
- Held, David. (1996). **Models of Democracy**. Stanford: Stanford Uni. Press.
- Holden, Barry. (2007). **Liberal Demokrasiyi Anlamak**. (çev. H. Bal). Ankara: Liberte.
- Mill, John Stuart. (1978 [1859]). **On Liberty**. edited, with an introduction, by Elizabeth Rapaport. Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing Com.
- Plattner, M. F. (1999). “From Liberalism to Liberal Democracy”. **Journal of Democracy**. 10(3): 121-134.

Rapaport, Elizabeth. (1978). "Editor's Introduction". içinde **On Liberty**. John Stuart Mill, edited, with an introduction, by Elizabeth Rapaport. Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Ryan, Alan. (1994). "Mill, John Stuart". **Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi**. Haz. David Miller. Ankara: Ümit Yayıncılık. s.135-139.

Skirbekk, Gunnar, Nils Gilje. (2001). **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**. çev. E. Akbaş, Ş. Mutlu. İstanbul: Kesit Yayınları.

Ek Okumalar

Arnhart, Larry. (1995). **Plato'dan Rawls'a Siyasî Düşünce Tarihi**. Ankara: Adres Yayınları.

Capaldi, Nicholas. (2011). **John Stuart Mill**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çağla, Mill. (2007). **Mill**. İstanbul: Say Yayınları.

Güntöre, Sibel Öztürk. (2004). **John Stuart Mill'in Ahlak Anlayışı**. İstanbul: İlya.

Hampsher-Monk, Ian. (2004). **Modern Siyasal Düşünce Tarihi**. İstanbul: Say Yayınları.

Mill, John Stuart. (2009). **Hürriyet Üstüne**. Ankara: Liberte Yayınları.

Tannenbaum, Donald G. & David Schulz. (2011). **Siyasî Düşünce Tarihi – Filozoflar ve Fikirleri**. Ankara: Adres Yayınları.

Tunçay, Mete. (2011). **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 3 (Seçilmiş Yazılar Yakın Çağ)**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yayla, Atilla (1998) **Liberalizm**, Ankara: Liberte Yayınları.

Okuma Metni: Liberal Demokrasi ²

Liberal demokrasiye ilişkin analizimizi Lincoln'ün "Demokrasi halkın halk tarafından halk için yönetimidir" şeklindeki tanımı ekseninde gerçekleştirebiliriz. Bu doğrultuda, ilk olarak, halkın liberal demokraside ne anlam ifade ettiği; ikinci olarak, liberal demokraside "halk tarafından" yönetimin nasıl gerçekleştirildiği; üçüncü olarak da, liberal demokrasinin "halk için" yönetimi nasıl sağladığı/sağlayamadığı tartışılacaktır.

Parekh'in (1993:157) de belirttiği gibi, Atina demokrasisi göz önüne alındığında, demokrasi liberalizmden önce ortaya çıkmış bir şey olmakla beraber, modern dönemde liberalizm demokrasiden yaklaşık iki yüz yıl önce ortaya çıkmıştır. 19.yüzyılda tekrar siyaset sahnesine girerken, demokrasi bu kez liberalizmin çizdiği çerçeve içerisinde gelişmiş, liberalizm tarafından şekillendirilmiştir (Sartori, 1993: 418). Bu bağlamda, liberal demokrasinin temel kavram ve kurumlarının liberalizme referansla tartışılması uygun olacaktır. Bu doğrultuda, ilk olarak, bir liberal demokraside halkın ne anlam ifade ettiğini anlamak üzere, bu kavramın liberalizmde ne anlam ifade ettiğine bakalım.

Liberalizm, ontolojik olarak bireyi temel alır. Yayla'nın (1992: 138) ifadesiyle, "[b]ireyin varlığı, sınıf, halk gibi 'bütün'lerin varlıklarından daha gerçektir." Liberallere göre bu kavramlar birer soyutlamadır (Erdoğan, 1998: 21). Bu anlamda, liberaller için halk veya toplum denen soyut varlık, onu oluşturan tek tek somut bireylerin toplamından daha üstün bir şey değildir. Esasen, böyle bir varlığın, onu oluşturan

---

² Liberal demokrasi üzerine olan bu anlatım yazarın "Liberal Demokrasinin Temelleri," Kitap Bölümü, içinde Bican Şahin (Ed.) *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, 1-34, Orion Yayınları, Ankara, 2008 künyeli çalışmasından uyarlanmıştır.

bireylerin çıkar ve arzularından bağımsız ve onlara baskın bir ortak çıkarının varlığı da söz konusu olamaz (Erdoğan, 1998: 21-22). Yayla'nın (1992: 141) belirttiği gibi, liberaller “ ‘toplumun çıkarı’, ‘kamu çıkarı’, ‘toplumun iyiliği’ (public good), ‘ortak iyi’ (common good) gibi kolektif bütünlere hasredilen kavramların ne olduklarının belirsiz olduğuna inanır[lar]. Bireylerin bireysel çıkarlarının dışında ve onlara üstünlük taşıyan bir takım ‘ortak çıkarlar’ olabileceği fikrini benimsemez[ler].” Bu çerçevede, liberal demokraside klasik demokrasiden farklı olarak, halkın “birbirine ortak veya kolektif çıkarlarla bağlı, tek ve bütünleşmiş bir yapı olarak” (Heywood, 2006: 98) görülmediği *bireyci* bir yorumunu buluruz (Holden, 2007: 11).

Klasik demokraside halk, yani siyasal kararları alma yetkisine sahip olanlar, kadınları, çocukları, yabancıları ve köleleri dışlayacak şekilde, sadece 20 yaş üzeri Atinalı erkeklerle sınırlandırılırken, liberal demokraside halk, erkek ve kadın, akıl sağlığı yerinde olan tüm yetişkin vatandaşları kapsamaktadır. Bir liberal demokraside tüm yetişkin vatandaşların, siyasal kararların oluşturulması sürecine katılımı, “evrensel yetişkin oy hakkı” temelinde gerçekleşmektedir. Tarihsel olarak 19.yüzyılda ortaya çıkmış olan liberal demokrasinin bu hakkı tanınması birden olmayıp, tedrici bir seyir izlemiştir. Nitekim, liberal demokrasi ilk olarak İngiltere’de, sanayi devriminin yarattığı yeni bir sınıf olan burjuvazinin, feodal toplum düzeninin ayrıcalıklı sınıfları olan aristokrasi ve monarşinin yönetim tekellerine baş kaldırması sonucu ortaya çıkmış ve yönetime katılma hakkını bu üç sınıfla sınırlı tutmuştur. Bu haliyle liberal demokrasi, toplumun önemli bir kısmını (yarıdan fazlasını) oluşturan kadınlar ve işçilere ilk etapta yönetime katılma hakkını tanımamıştır. İngiltere’de işçilerin bu hakkı kazanması 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiş; kadınların oy hakkı ise 1928’de teslim edilmiştir. Bu hakkın tanınması, farklı ülkelerde farklı hızlarda olmuştur. Örneğin, İsviçre’de kadınlara genel oy hakkı 1971 gibi geç bir tarihte

tanınmıştır. A.B.D.'de siyahlara genel oy hakkının tanınması için ise güney eyaletlerinde 1960'lara değin beklemek gerekmiştir (Heywood, 2006: 97).

Liberal demokraside bu şekilde tanımlanan halkın yönetime katılımı, bir başka deyişle “halk tarafından yönetim”, acaba nasıl gerçekleşmektedir? Günümüz liberal demokrasilerinde halk tarafından yönetim, klasik demokraside olduğu gibi doğrudan değil fakat temsilciler aracılığıyla dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Bu sistemlerde halk, düzenli aralıklarla yapılan yarışmacı seçimlerle kendi adına önemli kamusal meselelerde kararlar alacak olan temsilcilerini seçer. Seçimlerin yarışmacı olmasıyla anlatılmak istenen, onların kamusal meselelerin çözümüne yönelik gerçek alternatifler sunma iddiasında olan kişiler ve gruplar arasında geçmesidir. Bu kişi ve gruplar çoğu kez siyasi partiler olarak örgütlenirler. Bu, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü sayesinde mümkündür. Siyasi partilerin sundukları politikaları birbirinden farklılaştıran, onları gerçekten bir alternatif haline getiren şey, bu politikaların farklı siyasi ideolojiler tarafından şekillendirilmesinde yatar. Bir liberal demokraside farklı siyasi ideolojilerin iktidara talip olmasını mümkün kılan şey de düşünce ve ifade hürriyetinin tanınmış olmasıdır. Bir liberal demokraside farklı siyasi partilerin farklı ideolojiler etrafında örgütlenip kamu iktidarını ele geçirmek üzere halkın oyları için yarışması özelliğine siyaset bilimi literatüründe verilen ad, *siyasi çoğulculuktur* (Erdoğan, 2003: 294-304).

Liberal demokrasiye, bu sistemde halkın karar alma yetkisini temsilcileri aracılığıyla kullanması sebebiyle “temsili demokrasi” adı da verilir. Temsil sistemi, demokrasinin yeniden canlandırılmasının önündeki en büyük engellerden biri olarak görülen, kalabalık nüfusun doğrudan karar alma sürecine katılmasının pratik imkânsızlığına bir çare olarak düşünülmüştür. Nitekim, klasik demokrasiyi mümkün kılan şey, sayıca çok kalabalık olmayan bir vatandaş kitlesini içinde barındıran *polis*

(site-devleti) düzeni idi. Modern dönemle birlikte ortaya çıkan yeni siyasi/coğrafi birim ise, içinde kalabalık nüfusları barındıran ulus-devlet idi. Bu yeni düzende demokrasiyi mümkün kılan şey, temsil mekanizmasının icadı idi. Temsil sisteminin bir başka erdemi, karar alma mekanizmalarına profesyonellerin getirilebilmesini mümkün kılmasıydı (Held, 1996: 107-108). Temsili yönetimin önemli teorisyenlerinden John Stuart Mill'e göre, bu sistem sayesinde halk, iktidarın kendisinden kaynaklanması anlamında efendi pozisyonunu korumakla beraber kendisinden vasıflı hizmetçiler istihdam ediyordu (Holden, 2007: 78).

Her ne kadar iktidarın halktan kaynaklandığını kabul etse de, son tahlilde Mill, halkın tüm üyelerinin bu iktidarın oluşturulmasında eşit derecede etkili olması gerektiği düşüncesinde değildir. Ona göre, sosyal iktidarı kullanacak olan hükümeti belirlemede halkın tüm üyelerinin eşit etkiye sahip olması, toplumun kaderinin "cehaletin" dizginlenmemiş arzularına terk edilmesi anlamına gelebilirdi. Bu nedenle Mill, eğitilmiş kişilerin daha fazla etkide bulunmasına imkân sağlayacak çoğul oy (plural voting) sistemini önermiştir (Held, 1996: 108-109). Mill'in bu önerisine temel hazırlayan düşüncesini *Temsili Yönetim Üzerine Düşünceler (Considerations on Representative Government)* adlı eserinde izleyelim:

Yönetilenlerin tamamının yönetimde söz sahibi olması önemlidir . . . Siyasal meselelere katılımdan tamamıyla dışlanmış bir kimse vatandaş değildir . . . Fakat, herkes eşit söz hakkına sahip olmalı mıdır? Bu tamamıyla farklı bir önermedir ve kanımca . . . açıkça yanlıştır . . . Kendisini ilgilendiren hiç bir meselede, işlerinin yönetimini daha az bilgi ve zeka sahibi biri yerine bunlara daha fazla sahip olan birisine bırakmayacak bir kimse yoktur (Aktaran Held, 1996: 108-109).

Hemen belirtmeliyiz ki, Mill'in bu fikri liberal gelenek içerisinde genel kabul görmemektedir. Nitekim, bir başka liberal düşünür Thomas Paine, *Yönetimin İlk İlkeleri Üzerine Tez (Dissertation on First Principles of Government)* adlı eserinde

yönetimin, seçim ve temsile dayalı olanı ile soya dayalı olanı arasında ikili bir ayırım yapmaktadır. Bunlardan ilki, halkın haklarına dayanırken, ikincisi gaspa dayanmaktadır. Paine, temsili yönetimin halkın eşit hakları üzerinde yükseldiğine inanmaktadır. Buna göre, Mill'den farklı olarak, Paine temsilcilerin seçiminde, ne bir eksik ne de bir fazla, herkesin sadece bir oya sahip olması gerektiğini ileri sürer (Plattner, 1999: 125). Paine'in büyük önem attığı, "bir kişi bir oy ve her oy eşit değer" prensibi, liberal demokrasinin *siyasal eşitlik* idealine işaret eder.

Siyasal eşitlik ideali, ancak 20. yüzyılda gerçekleştirilebilmiştir. Bu idealin ifade ettiği şey, her yetişkin bireyin siyasal katılmaya hakkı olduğu ve hiçbir vatandaşın çıkarının bir başkasınıkinden daha değerli veya değersiz olmadığıdır. Bu nedenle, liberal demokrasi siyasal iktidarın halkı oluşturan tüm bireylerin arasında eşit olarak dağıtılmasını hedefler. Bu çerçevede, ırk, cinsiyet, dini aidiyet gibi farklılıklara bakılmaksızın tüm yetişkin vatandaşların kamu ofisine seçilebilme hakkına sahip olması gerekir. İkinci olarak, tüm vatandaşların oy verme hakkı olmalıdır. Üçüncü olarak, tüm vatandaşlar sadece ve sadece bir oy hakkına sahip olmalı ve son olarak da tüm oylar eşit değer taşınmalıdır (Heywood, 1992: 275).

Vatandaşların siyasal eşitlik temelinde seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu liberal demokraside, önemli kamu meselelerine ilişkin kararların oluşturulmasında izlenen prosedürün adı *çoğunluk prensibidir*. Çoğunluk prensibi, klasik demokrasiye kadar geri götürülebilecek olan, hakkında karar verilecek bir meselede oybirliğinin olmadığı durumlarda çoğunluğun kararının belirleyici olduğu bir kolektif karar alma metodudur. Bununla birlikte, bir liberal demokraside, çoğunluk prensibi temelinde kamu iktidarı aracılığıyla düzenlenebilecek alanın bir sınırı vardır. Bir başka deyişle, demokratik yollarla yapılacak tüm düzenlemeler zorunlu olarak meşruiyet (legitimacy) içermezler. Liberaller, tıpkı bir kişinin veya grubun diktatörlüğü

gibi bir çoğunluğun da diktatörlüğünün mümkün olduğunu düşünür. Norman Barry'nin (1999: 9) ifadesiyle,

. . . liberal demokratik prosedürler ile liberal demokratik çıktılar arasında bir fark vardır. Çoğunluk yönetimi prosedürü, özellikle büyük dini ve diğer kültürel farklılıklar tarafından karakterize edilen toplumlarda liberal olmayan ilişki durumları (illiberal states of affairs) yaratma eğilimindedir. [Bu nedenle], çoğu liberal demokrat iktidarın kimin elinde olduğu kadar onun anayasal araçlarla sınırlandırılması ile de ilgilidir.

Bir liberal demokraside, demokratik yollardan düzenlenemeyecek fakat sadece bireylerin ve onların kurmuş oldukları gönüllü birliklerin yetki alanına giren konular mevcuttur (Kis, 2003: 58). Bu anlamda, "liberal demokrasi" ifadesindeki demokrasi kavramı, kolektif bağlayıcı kararlar alma yetkisinin halka ait olduğunu ifade ederken, liberalizm kavramı halkın bu yetkisinin meşru olarak kullanabileceği alanın sınırlı olduğunu ifade eder. Nitekim, Holden'ın (2007: 14-15) da işaret ettiği gibi liberal sıfatı önüne geldiği yönetim biçimlerinin sınırlandırılmış, anayasal yönetimler olduğuna işaret eder. Yayla'nın (2004: 32) sözleriyle,

Demokrasi, liberalizmden çıplak olarak bakıldığında halka dayalı, halk tarafından seçilmiş bir yönetim isterken; liberalizm, demokrasiden ayrı bakıldığında, sınırlı yetkili ve hukukla bağlı yönetim talep eder. Liberal demokrasinin talebi ise meşruiyetini halkın rızasından ve insan haklarına saygıdan alan, fakat sınırsız yetki sahibi olmayan, sınırlı ve anayasal bir yönetimdir.

Liberal demokrasinin temel özelliklerinden birini oluşturan anayasal yönetim olma özelliği, liberal felsefenin anayasacılık teorisi tarafından şekillendirilmiştir. Zakaria'nın (2002: 178) ifadesiyle, "anayasacılık, onun 18. yüzyıldaki önde gelen savunucuları olan Montesquieu ve Madison tarafından anlaşıldığı şekliyle, gücün tek merkezde yoğunlaşması ve kötüye kullanılmasına karşı geliştirilmiş, karmaşık bir

kontrol ve denge mekanizmaları bütünüdür.” Bu bir taraftan, bireylerin iktidar tarafından tecavüz edilemeyecek haklarını teslim eden bir bildirgenin kabulünü içerirken, bir taraftan da bu hakları kağıt üzerinde tanıyıp daha sonra ilk fırsatta onları ihlal etme potansiyeli taşıyan iktidarı dağıtmaya yönelik kurumsal düzenlemelerin yapılmasını da içerir (Zakaria 2002: 178). İktidarın, yatay ekseninde yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında dağıtılmasını içeren *kuvvetler ayrılığı*; dikey ekseninde federal ve federe yönetim birimleri arasında coğrafi olarak dağıtılmasını içeren *federalizm*; sadece yönetilenlerin değil fakat yönetenlerin de hukukun genel ve soyut kurallarıyla bağlı olmasını ifade eden *hukuk devleti* ilkeleri, anayasacılığın devlet iktidarını sınırlama amacına yönelik geliştirdiği kurumsal düzenlemeler arasındadır (Erdoğan, 2003).

Bununla birlikte liberal demokrasiye yöneltilen ciddi eleştiriler de mevcuttur. Bunlardan en önemlisi Marksizmin liberal demokrasileri tamamıyla reddederek onun getirdiği özgürlükleri ve siyasal katılımı şekilsel, yani aldatıcı bulmasıdır. Buna göre liberal demokrasilerde piyasa ekonomisi sermayenin belirli ellerde toplanmasına neden olmaktadır. Bu sebeple kanaat oluşturarak politika yapım organlarını ellerinde bulunduranlar da bu sermaye sahipleri olmaktadır. Ayrıca liberal demokrasilerde verilen negatif karakterli özgürlükleri sıradan halkın çoğu defa kullanamadığı ve pozitif anlamda özgürlüklerden yoksun kaldıkları uyarısı yapılır. Bu sebeple “siyasal demokrasi”nin “sosyal demokrasi” ile desteklenmesi gerektiğine vurgu yapılır. Peki bu nasıl sağlanacaktır (Tanilli, 2002: 47-48)?

Marksizme göre devlet egemen sınıfın çıkarlarını koruyan bir baskı aracıdır. Kapitalist sistemde kapitalistler asıl üretici sınıf olan proletaryayı sömürmektedir. Öyleyse yapılması gereken proletaryanın iktidarı kapitalistlerin elinden alarak sömürüye son vermesidir. Daha sonra devletin sınıf çatışmasının kalkmasından

dolayı sönmöleneceği devreye geçilebilir ancak öncelikle yapılması gereken işçi sınıfının sömürölmesini engelleyecek bir proletarya diktatörlüğünün kurulmasıdır. Bu tarz bir diktatörlüğün kurulması meşruluğunu işçi sınıfının eğitimsizliğinden alır. Kendi çıkarlarını koruyacak bilince yükselmeden işçi sınıfına demokratik seçim hakkını vermenin sakıncalı olduğu iddia edilir. Böylece ortaya çıkacak öncü bir siyasal kadro kapitalistlerin tekrar iktidarı ele geçirmesini önleyecektir. Dolayısıyla bu sistemde tek bir komünist parti iktidarı elinde tutar. Ancak bu parti halkın çoğunluğu olan işçi sınıfını temsil edeceği için demokratik ilkeler açısından bir sıkıntı doğurmayacağı öne sürölür. Halkın katılımı ise demokratik merkezilik ilkesi ile sağlanmaya çalışılır. Demokratik merkezilik ise parti kadrosunun en alttan en yukarıya doğru seçimle iş başına gelmesi ve birimler arasında hiyerarşik bir denetimin sağlanmasıdır. Bu sistem dahilinde gerçekten halk yararına ve halkın denetiminde demokratik bir sistemin kurulabileceği öne sürölür (Tanilli, 2002: 55-60).

Şüphesiz bu tür bir Marksist demokrasi anlayışı da pek çok itirazla karşılaşmıştır. Öncelikle tarihsel pratik açısından bakıldığında maddi kaynakların belirli bir bürokratik elitin yönetiminde kaldığı ve liberal demokrasilere yapılan tekelci sermaye itirazının bir benzerinin bu sistemlerde ortaya çıktığı görölmektedir. İkinci olarak demokratik merkezilik bürokratik merkezciliğe dönerek, seçim özgürlüğünün ortadan kalktığı görölmektedir (Tanilli, 2002: 60). Ayrıca halkın iktidar partisini değiştiremediği ya da ifade özgürlüğünün devrimin kazanımlarını geriye götürür korkusuyla kısıtlandığı bir demokratik sistemi savunmak hayli zordur. Günümüzde bu tür Marksist demokrasi savunularından çok sosyal demokrasi vurgusu öne çıkan demokratik sistemler tartışılmaktadır.

Kaynakça

- Barry, N. P. (1999). "Civil Society, Religion and Islam". içinde **İslam, Civil Society, And Market Economy**. (ed.) Atilla Yayla. Ankara: Liberte Books. s. 1-22
- Erdoğan, M. (1998). **Liberal Toplum Liberal Siyaset**. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2003). **Anayasal Demokrasi**. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Held, D. (1996). **Models of Democracy**. Stanford: Stanford Uni. Press.
- Heywood, A. (1992). **Political Ideologies: An Introduction**. London: Macmillan Press.
- Heywood, A. (2006). **Siyaset**. Çev. B.B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu. Ankara: Liberte.
- Holden, B. (2007). **Liberal Demokrasiyi Anlamak**. Çev. Hüseyin Bal. Ankara: Liberte.
- Kis, J. (2003). **Constitutional Democracy**. New York: Central European University Press.
- Parekh, B. (1993). "The Cultural Particularity of Liberal Democracy". içinde **Prospects for Democracy North, South East, West**. D. Held (ed.). Oxford: Polity Press. s. 156-175.
- Plattner, M. F. (1999). "From liberalism to Liberal Democracy". **Journal of Democracy**. 10(3): 121-134.
- Sartori, G. (1993). **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**. Çev. T. Karamustafaoğlu, M. Turhan. Ankara: Yetkin Basımevi.
- Tanilli, Server. (2002). **Devlet ve Demokrasi**, İstanbul: Adam Yayınları.
- Yayla, A. (1992). **Liberalizm**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yayla, A. (2004). **Siyaset Teorisine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Zakaria, F. (2002). "The Rise of Illiberal Democracy". içinde **Democracy Reader**. Myers, S. (ed.). New York: International Debate Education Association. s.173-179.